

УДК 811.111'81'367'81'38

Е. Ф. Маліновський,

кандидат філологічних наук

(Житомирський національний агроєкологічний університет)

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВТОРУ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ЯВИЩА

В статті розглядається проблема комплексного аналізу повтору як універсальної мовної категорії. Особливий акцент робиться на кореляцію когнітивних, прагматичних, структурно-семантичних та лінгвостилістичних функцій повтору як лінгвостилістичного засобу. Визначено сутність антропоцентричного підходу до аналізу повтору.

Повтор є канонізованим за досвідом явищем у природі та соціумі. Роль повторів у філософському осягненні світу важко переоцінити: будь-які закономірності є проявами стало відтворюваних, повторюваних процесів та явищ; отже, повторюваність веде до створення закономірності і є евристичним засобом її вивчення. Універсальність повтору як одного з філософських чинників буття та певна простота принципу повторення робить об'єкти та системи більш надійними. У мистецтві широко використовується аналогічний принцип організації матеріалу, де підґрунтям композиції є принцип мотивованого, інваріативного повторення того чи іншого формального (орнамент, танець, музика, архітектура, фольклор) чи змістовного мотиву. В основі ритму також лежить повторюваність, періодична чи циклічна зміна. Той самий принцип реалізується на всіх рівнях мови як основа її структурної єдності, але специфіка полягає в утворенні сполучень елементарних об'єднань із зміною як інформативної ємності, так і протяжності складових самого коду.

Мовний повтор як важлива риса усіх рівнів мови належить до кола явищ, що постійно перебувають у центрі уваги дослідників, і хоча його окремі типи досить детально описані в науковій літературі, досі не вироблено загальноприйнятих поглядів на сутність та функціональні властивості повтору.

Актуальність роботи визначається необхідністю інтегративного та системного розгляду властивостей ПКП в контексті панівної антропоцентричної функціональної парадигми сучасного мовознавства, а також необхідністю осмислення лінгво-філософської природи повтору в його функціональному розмаїтті. Своєчасним і важливим є звернення до визначення функції як параметра аналізу лінгвістичної категорії повтору взагалі та ПКП зокрема, встановлення ієрархії функцій повторів залежно від їх когнітивної значущості, комунікативно-прагматичних властивостей та жанрово-стилістичних особливостей типу дискурсу, де реалізується ПКП. Актуальним також є аналіз ПКП за формально-категоріальними ознаками, що є складовою його комплексного системного аналізу.

Системний інтегрований підхід до мови та мовних явищ, аналіз мови у поєднанні структурного та комунікативного аспектів становлять базу для осмислення повтору як універсальної мовної категорії, що організовує процес комунікації. Ця тенденція до комплексного аналізу повторів посилилась в останні роки (О. В. Бекетова [1]). Спробу врахування максимальної кількості різнорідних характеристик, притаманних повтору, зроблено І. В. Соколовою [2: 3-4].

Вивчення повтору як одного із текстотворних факторів зумовило його дослідження в умовах комунікативно-прагматичного напрямку аналізу тексту, де повтори характеризуються як лінгвостилістичні засоби вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту. Спробу співвіднести повтор з такою глобальною текстовою категорією, як зв'язність, зробила А. Ф. Папіна [3]. Досліджувалась також спонукальна модальність повтору. Повтор розглядався як засіб акцентування та вираження авторської модальності і прагматичної настанови тексту.

Поки що є невелика кількість праць, в яких повтор розглядається в цілому тексті (А. К. Жолковський, Ю. К. Щеглов [4], О. Б. Лихачова [5], Г. Г. Москальчук [6]). Комунікативно-інтонаційна ієрархія окремих речень в тексті створює певний повторюваний малюнок (паттерн, конфігурацію), який відрізняє один текст від іншого. Завдання полягає в тому, щоб навчитись фіксувати ці різні стани структури цілого тексту як прояви певної ідеальної гармонійної інваріантної структури [7: 19].

Активно досліджуються проблеми інтертекстуальності, використання в мовній діяльності прецедентних текстів та різного роду мовних стандартів, що базуються на принципі структурно-семантичного повторення (див., наприклад, роботу Н. В. Черемісіної [8]), зроблено серйозні кроки у розумінні мінливості проявів повтору залежно від рівня складності тексту.

Визначимо, що ми розуміємо під комплексним підходом до вивчення повтору. Повтор є рекурентною актуалізацією мовних одиниць, отож, повтору як частині цілого (мовної системи) притаманні властивості цього цілого, тобто мови. Стосовно цього ми говоримо принаймні про чотири моменти у дослідженні повторів: 1) про когнітивну онтологію повтору як об'єктивацію мовними

засобами частини картини світу; 2) про повтор у його зв'язку з принципами економії та надлишковості мови; 3) про прагматичну спрямованість використання повтору в ході мовної діяльності; 4) про паралелізм парадигматичних та синтагматичних властивостей мови як системи та типологічні характеристики повтору.

Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяв розумінню її як джерела відомостей про концептуальні та когнітивні структури. Кожна одиниця мови та кожна мовна категорія може розглядатись як об'єктивація того, як відбито та категорізовано світ людським розумом, як результат когнітивних процесів сприйняття та пізнання [9: 57].

В основі повтору як лінгвістичного явища, за визначенням І. В. Соколової, знаходиться "психологічний феномен репродукування знань та досвіду" [2: 4]. Таким чином, когнітивна онтологія повтору є невід'ємною частиною його комплексного розгляду.

З точки зору мовної діяльності, причини мовних змін, поява тих чи інших тенденцій, вживання у мовній діяльності тих чи інших мовних одиниць, у тому числі застосування повтору, пов'язані з намаганням удосконалити мову як засіб передачі інформації, з оптимізацією її використання для різних потреб комунікації. Це породжує тенденцію до економії мовних засобів, що використовуються. Навпаки, наявність повторюваних одиниць мови у висловлюванні свідчить про його надлишковість. Як відомо, надлишковість висловлювання передбачає: по-перше, повторюваність його компонентів і, по-друге, їх взаємозв'язок [10: 103]. На рівні висловлювання перший аспект принципу надлишковості визначається як повторюваність семантичних компонентів, що зумовлюють семантичну та граматичну погодженість у мовленні. На рівні зв'язного повідомлення надлишковість як повторюваність його компонентів виявляється як анафоричні повтори та кореферентність [11: 79].

Мовний повтор має телеологічну антропоцентричну природу. Його реалізація здійснюється суб'єктом мовної діяльності з метою досягнення певної мети. Як слушно зазначив В. Б. Касевич, правила мовної діяльності, які стосуються функціонування мовної системи, повинні бути органічною частиною моделі мови, що розробляється лінгвістом [12: 70]. Таким чином, для комплексного аналізу необхідним є розгляд прагматичних функцій повторів, виявлення їх співвідношення зі структурно-семантичними особливостями. Хотілося б відзначити, що прагматичні функції пов'язують повтор з мовною особистістю і можуть бути виділені не тільки на матеріалі діалогічних текстів, але й на матеріалі текстів різної жанрово-стильової належності та прагматичної спрямованості (див., наприклад, праці І. В. Соколової, де досліджуються прагматико-комунікативні характеристики повторів у текстах-анонсах [2], О. В. Бекетової, де розглядаються функціональні особливості фігур повтору в аргументативних текстах [1]).

З лінгвістичної точки зору повтор являє собою неодноразову появу мовної одиниці в певному проміжку мовлення на відповідному лінгвістичному рівні [1: 5]. Структурний аспект вивчення повтору в парадигматиці передбачає аналіз його актуалізації на відповідних рівнях мовної системи (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному і вище, тексту як складного синтаксичного цілого). У синтагматиці мова йде про контактність/дистантність повторів, їх композиційну роль в тексті. "На текстовому рівні повторюваність є ізоморфним явищем, що реалізується у взаємодії та взаємозв'язку різнорівневих повторів і виступає одним з факторів забезпечення функціонування тексту як цілісної системи" [2: 4]. Лінгвостилістичні функції повторів є характеристиками текстів певної жанрово-стилістичної належності.

Як і будь-яка одиниця мови, повтор являє собою єдність смислової (внутрішньої) та звукової (зовнішньої) сторони [2: 4], і, очевидно, існує кореляція між структурними особливостями повторів та їх семантикою. Із сказаного випливає, що говорити про суто структурні чи суто семантичні типи повторів є неправильним, тому у відповідних розділах ми розглядаємо структурно-семантичні типи повтору.

Підсумовуючи, відзначимо, що з оглядом на комплексний аналіз ПКП у даній роботі ми враховуємо низку гетерогенних рис, які іманентно притаманні повтору як одиниці мови, що використовується в її реальному функціонуванні. Сутністю такого аналізу є дослідження когнітивних, прагматичних, структурно-семантичних та лінгвостилістичних функцій повторів у межах антропоцентричної функціонально-діяльнісної парадигми. Особливо цікаво прослідкувати кореляцію значень перерахованих функцій між собою.

Засади антропоцентризму виводять на перше місце людину як мовну особистість, а мова розглядається як її найважливіша складова. Ю. С. Степанов, аналізуючи погляди Е. Бенвеніста, формулює антропоцентричний принцип мовознавства таким чином, що мова знаходиться в діапазоні природного сприйняття людини і не переходить меж цього сприйняття ні з боку плану виразу, ні з боку плану змісту та семантики [13: 14].

У дусі сучасної міждисциплінарної антропоцентричної парадигми акцент робиться на аналіз характеру поліпарадигмальної (термін О. С. Кубрякової [14]) інтеграції лінгвістичного, когнітивного

та психологічного, тобто матеріалізованого у мові, світогляду мовної особистості [15], її свідомості, мислення, емоцій, які пронизують життя людини, виділяючи найбільш важливі для неї події.

Людина як частина цього світу неминує підпорядковується його фізичним та біолого-фізіологічним закономірностям, що не може не накладати відбиток на характер організації структури різних типів дискурсу, які ним створюються (див. детальніше роботу І. Є. Фролової [16]). Таким чином, породжений ним дискурс розглядається не тільки як продукт мовної діяльності, але й як результат інтегративного синергетичного процесу, збереженого в його структурі внаслідок обмеженості фізико-біологічних параметрів сприйняття, притаманних людині. Антропоцентричний підхід в лінгвістичних дослідженнях повинен враховувати актуально не усвідомлювані людиною суто фізичні параметри дискурсу, які детермінують його породження та сприйняття. Одним з таких параметрів є організація послідовності компонентів дискурсу [7: 8, 12].

Всупереч усім зусиллям вчителів та філологів, помилки у використанні в мові повторів дуже важко викоринувати, що говорить про користь ядерності феномена повтору в мовній свідомості людини. Це може також свідчити про очевидний факт: повторення елементів форми та змісту відповідає якимсь найважливішим механізмам мови та мислення, тому без принципу (прийому) повторення практично неможлива ні усна, ні письмова мова [7: 23].

Антропоцентризм стосовно аналізу повторів, на наш погляд, можна трактувати таким чином. Якщо за вихідний пункт прийняти мовну особистість, то нас, передусім, буде цікавити, які когнітивні механізми задіяні при використанні повтору та які комунікативні цілі при цьому ставить собі за мету комунікант. Отже, ми неминує приходимо до функціональної інтерпретації повтору як мовного явища, який використовується з певною метою в ході комунікативної інтеракції. Основним пафосом функціоналізму є пояснення мовної форми її функціями. Як специфічний напрям лінгвістичної думки функціоналізм виходить з того, що мовна форма мотивована мовними функціями, адаптована до функцій, які мотивовані мовою, і, в першу чергу, до комунікативної як основної функції мови [17: 276, 278].

Функцію ми визначаємо як здатність мовної форми до виконання того чи іншого призначення, а лінгвістичний функціоналізм – як такий підхід до мови та її засобів і, одночасно, як такий напрям досліджень, який дозволяє вивчати механізми мовної системи в дії.

Мова, поза всяким сумнівом, являє собою систему, яка за своєю сутністю є функціональною, а отже, не може бути описана, виходячи лише з структурних (субстанційних) підстав. Аналізуючи висловлювання теоретиків функціонального підходу в лінгвістиці, на нинішньому етапі розвитку цей підхід можна охарактеризувати як підхід, коли досліджуються об'єкти через їх ставлення до середовища, коли вивчаються відносини між об'єктом, що є субстратом і носієм функції, та середовищем. Функція елемента визначається його роллю в системі. Отже, закономірним є вивчення функціонування об'єкта, яке дозволяє краще зрозуміти внутрішню будову системи. Відповідно, функціонування може розумітися як прояв сутності, спосіб існування мови або критерій реальності її одиниць та категорій.

У той же час функції мовної системи не можуть зводитись до функцій мови, оскільки кожна мовна одиниця має певну автономність. Мовна одиниця, в нашому випадку та, що повторюється, має ієрархію функцій, серед яких базові співвідносяться з основними функціями мови. Отже, потрібно відповісти на питання щодо сутнісної, основної функції повтору, іншими словами, якою є процесуальна характеристика реалії за її призначенням, яка визначає саму форму існування реалії. Саме таку функціональну якість (функцію) логічно покласти в основу визначення повтору як мовного явища.

Сказане дозволяє констатувати, що основна функція повтору пов'язана з використанням його у якості засобу оптимізації мовної діяльності та більш успішного досягнення цілей спілкування в ході реалізації комунікативної функції мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бекетова О. В. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови / О. В. Бекетова // Мовознавство. – 1997. – № 4/5. – С. 32–37.
2. Соколова І. В. Повтор як засіб забезпечення максимальної інформативності текстів-анонсів / І. В. Соколова // Вісник Сумськ. держ. ун-ту. Філол. науки. – 2000. – № 19. – С. 50–61.
3. Папина А. Ф. Текст : его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
4. Жолковский А. К. К описанию смысла связного текста III / А. К. Жолковский, Ю. К. Щеглов // Приемы выразительности. – М. : Знание, 1973. – Ч.1. – 87 с.
5. Лихачева О. Б. Повтор как ведущий принцип композиции заговоров / О. Б. Лихачева // Лексика, грамматика, текст в свете антропологической лингвистики. – Екатеринбург : Изд-во Екатеринбург. ун-та, 1995. – С. 124–125.
6. Москальчук Г. Г. Повтор как параметр структурной организации текста / Г. Г. Москальчук // Гуманизация учебно-воспитательного процесса. – Бийск : Изд-во Бийск. пед. ин-та, 1997. – С. 168–170.

7. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
8. Черемисина Н. В. Период : структура, гармония и подтекст // Язык и композиция художественного текста / Н. В. Черемисина. – М. : Изд-во Моск. пед. ин-та им. В. И. Ленина, 1986. – С. 3–18.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения : Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Miller G. A. Language and Communication / G. A. Miller. – N.Y., etc. : The MIT University Press, 1963. – 236 p.
11. Чернов Г. В. Основы синхронного перевода / Г. В. Чернов. – М. : Высшая школа, 1987. – 256 с.
12. Касевич В. Б. Теория коммуникации и теория языка // Говорящий и слушающий : Языковая личность, текст, проблемы обучения / В. Б. Касевич. – СПб : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2001. – С. 70–75.
13. Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования // Бенвенист Э. Общая лингвистика / Ю. С. Степанов. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 5–16.
14. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования / Е. С. Кубрякова // Изв. АН. Сер. лит. и яз. – 2002. – Т. 61, № 1. – С. 13–24.
15. Беньяминова В. Н. Жанры английской научной речи. Композиционно-речевые формы / В. Н. Беньяминова. – К. : Наукова думка, 1998. – 124 с.
16. Фролова І. Є. Специфіка актуалізації соціальних ознак комунікантів у конфліктному дискурсі / І. Є. Фролова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 188–192.
17. Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / [под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Малиновский Э. Ф. Когнитивно-коммуникативный подход к исследованию повтора как лингвистического явления.

В статье рассматривается проблема комплексного анализа повтора как универсальной языковой категории. Особый акцент делается на корреляцию когнитивных, прагматических, структурно-семантических и лингвостилистических функций повтора как лингвистического средства. Определена сущность антропоцентрического подхода к анализу повтора.

Malinovsky E. F. The Cognitive and Communicative Approach to Studying Repetition as a Linguistic Phenomenon.

The paper highlights the problem related to the integrated study of repetition as a universal language category. Special emphasis is laid on the correlation of cognitive, pragmatic, structural, semantic and linguostylistic functions of repetition as a linguistic means. The essence of the anthropogenic approach to the analysis of repetition is determined.